

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ОРТАЛЫҚ МУЗЕЙІ
«ТАҢБАЛЫ» ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ ТАБИҒИ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОРЫҚ-МУЗЕЙІ

«ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТИ ҚЫРЫ ЖӘНЕ ЕУРАЗИЯ АРХЕОЛОГИЯСЫ
МЕН ЭТНОЛОГИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты
«ХІ Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

26-27 сәуір 2019 жыл

PROCEEDINGS
of International Scientific and Methodical Conference
"XI Orazbayev Readings" on the theme
"THE SEVEN FACETS OF THE GREAT STEPPE AND ACTUAL ISSUES OF
ARCHAEOLOGY AND ETHNOLOGY OF EURASIA"

26-27 April, 2019

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-методической конференции
«ХІ Оразбаевские чтения» по теме
«СЕМЬ ГРАНЕЙ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ И АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОЛОГИИ ЕВРАЗИИ»

26-27 апреля 2019 г.

Алматы
«Қазак университеті»
2019

Редакция алқасының төрағалары

Ғ.М. Мұтанов – техника ғылымдарының докторы, академик, әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университетінің ректоры

Ә. Нұрсан – Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің
директоры, профессор

Редакциялық алқа:

Т.С. Рамазанов – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ғылыми-инновациялық жұмысы жөніндегі проректоры, ф.-м.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі;

М.С. Ноғайбаева – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің тарих, археология және этнология факультетінің деканы, т.ғ.к., доцент; **Ғ.Қ. Омаров** – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Археология, этнология және музеология кафедрасының менгерушісі, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент; **М.О. Амирғалиев** – «Танбалы» тарихи-мәдени және табиғи мемлекеттік қорық-музейінің директоры; **Ғ.Теміртон** – ҚР Мемлекеттік Орталық музейінің ғалым-хатшысы, филос. ғ.к.; **Р.С. Жұматаев** – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың археология, этнология және музеология кафедрасының аға оқытушысы; **Х.А. Айтқұл** – ҚР Мемлекеттік Орталық музейі археология орталығының жетекшісі; **С.А. Сапатаев** – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың археология, этнология және музеология кафедрасының аға оқытушысы

Жауапты редактор

Ә.Т. Төлеубаев – т.ғ.д., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың археология, этнология және музеология кафедрасының профессоры

Құрастырушы

Р.С. Жұматаев, С.А. Сапатаев

«Ұлы Даланың жеті қыры және Еуразия археологиясы мен этнологиясының өзекті мәселелері» атты «ХІ Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары / Жауапты ред. Ә.Т. Төлеубаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 518 б.

ISBN 978-601-04-3969-6

Дәстүрге айналған «ХІ Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдарының жинағына Қазақстан және іргелес өңірлердің археологиясы мен этнологиясының, музей ісінің бүгінгі күнгі өзекті мәселелеріне арналған зерттеулер енген. Материалдар жинағы археологтарға, этнологтарға, тарихшыларға және қалың көпшілікке арналған.

МАЗМҰНЫ

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС БАЯНДАМАЛАРЫ

Төлеубаев Ә.Т., Жуматаев Р.С., Шакенов С.Т., Ергабылов А.Е. Шілікті-Тарбағатай археологиялық экспедициясының 2018 жылғы археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижелері.....	3
Әлімбаев Нұрсан Жеті жарғының орыс және қазақ тілдеріндегі негізгі нұсқалары жөнінде.....	12
Самашев З., Чотбаев А.Е. Қазақ алтайындағы сақтар мәдениетін зерттеу мәселелері....	34
Джафарова Э.Б. Новый этап археологических исследований средневековых памятников ширвана	37
Нуржанов А.А. Тюркская урбанистическая культура средневековых городов юго-восточного Казахстана (VI-XIII вв.).	42
Марсадолов Л.С., Паранниа А.Н., Григорьев А.А. Проблемы сохранения археологических объектов культурного наследия в России.....	48
Қалыш А.Б., Аққалиева А.Ш. Ойыл ауданының тарихи-мәдени мұрасы.....	59
Худяков Ю.С., Борисенко А.Ю. Находка бронзовой подвесной бляхи с изображением воина из Кулундинской волости на Алтае.....	64
Үмітқалиев Ұ.Ұ., Кенжебаева Е.Ж. Шығыстаудағы бір петроглиф хақында.....	70

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ ЖӘНЕ ЕУРАЗИЯ АРХЕОЛОГИЯСЫ

Бексентов Ғ.Т., Тәжекеев Ә.Ә., Құрманғалиев И.С. Сырдарияның төменгі ағысының көне арналары бойындағы ежелгі тұрақтар мен қоныстар.....	75
Хабдулина М.К., Юмакаева Э.А. Федоровские племена в Семиречье: датировка и пути миграций.....	80
Айтқұл Х., Мьякишева О., Торежанова Н., Рахметова А. Бронзовый век в собраниях центрального государственного музея Республики Казахстан.....	84
Гайса А.М., Брынза Т.В. Характеристика женского головного убора Золотордынской эпохи.....	101
Мұсырманқұл П.Б. Ә.М. Оразбаев зерттеулеріндегі Шығыс Қазақстанның қола дәуірі....	104
Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М. Бәбіш Мола 7 елді мекеніндегі қыш ыдыстар.....	108
Janeyeva A.K. The image of griffin in the scythian-saka animal style.....	112
Айтбаев Е.Б., Нұрболатұлы Е. Қазақстан археологиясындағы қанлылар мәселесі.....	116
Воякин Д.А., Горячев А.А., Ильин Р.В., Дуйсебаева Т.Н. Археологические комплексы эпохи палеометалла в горах Хантау.....	126
Омаров Г.К., Бесетаев Б.Б. Изучение раннесредневековых кочевников Восточного Казахстана.....	133
Торежанова Н.Ж. Поясной набор как атрибут власти монгольской империи.....	137
Елеуов М., Бегетай А. Шу өңіріндегі ортағасырлық қалаларды бұзылудан сақтаудағы кейбір өзекті мәселелер.....	148
Кожанбаев М.Б. Мавзолей Толена в урочище Огузтау.....	152
Талеев Д.А. Ұлы Жібек жолының Іле өңірі арқылы өтетін тармағы.....	155
Петров П.Н. О новых Отрарских монетах XIV в. Чагатаидского государства.....	161
Ақымбек Е.Ш., Шағирбаев М.С. Ортағасырлық төрткүлдердің құрылымы мен құрылысы.....	164
Айтқұл Х.А. Қазақстан Республикасы мемлекеттік орталық музейінің 2018 жылы Ақтерек қорымында жүргізген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижелері.....	181
Горячев А.А., Егорова Т.А., Егорова К.А. Маски-личины в петроглифах Шу-Илейских гор.....	192
Мургабаев С.С. Үлкен Қаратау жотасының ежелгі жартас суреттері.....	197
Бахтыбаев М.М. Деятельность Туркестанского кружка любителей археологии в Семиреченской области.....	204

Бексентов Ғ.Т.

т.ғ.к., Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Тәжекеев Ә.Ә.

т.ғ.к., Қорқыт Ата атындағы

Қызылорда мемлекеттік университеті

Құрманязов И.С.

докторант, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

**СЫРДАРИЯНЫҢ ТӨМЕНГІ АҒЫСЫНЫҢ КӨНЕ АРНАЛАРЫ БОЙЫНДАҒЫ
ЕЖЕЛГІ ТҰРАҚТАР МЕН ҚОНЫСТАР**

Евразия құрылығы оның ішінде Қазақстан жерін мекен еткен әлем өркеннетінің дамуына елеулі үлес қосып ықпал еткен әлеуметтік-экономикалық даму дәрежесі жоғары жана тас ғасыры, қола дәуірі және ерте темір ғасырларының тайпаларының тарихы жалпы түркі халықтары, оның ішінде Қазақ халқының тарихының іргетасы болып саналады. Алайда, жазба деректері сақталмаған осы кезең тарихын қайта жанғыртуға бірден-бір дерек көзі болып саналатын археологиялық ескерткіштердің орны зор.

Қазақстан жерінің әр аймақтарының біркелкі дәрежеде зерттелуіне байланысты әлі де болса біртұтас, жүйелі тарихи тұжырымдар жасалуына мүмкіндік болмай отыр. Осындай өлкенің бірі Аралдың аймағы яғни, көне Сырдың теңізге құятын тарам-тарам ескі арналары бойындағы жүздеген ескерткіштердің әлі де болса терең сырын аша алмай жатқандығы. Жалпы тіршілік көзі болып табылатын су, жер өңдеу шаруашылығының мәселелерін зерттеу көне заман тарихының ең маңызды бөлігі болып отыр. Археологиялық деректер бойынша суды пайдалану, игеру және жер өңдеу шаруашылығымен ирригациямен айналасу жана тас ғасыры мен қола дәуірінде дамыған. Қазіргі таңдағы ашылып жатқан археологиялық Еуразия құрлығында Аралдың оңтүстік, оңтүстік-шығыс және шығыс өңірлерін мекендеген тайпалар мен халықтардың мындаған ғасырлық тарихы мәдениеті Өмудария мен Сырдария сағаларының тарихымен тығыз байланысты. Осы Орта Азиялық ұлы екі өзенін сағаларын адамдар тас ғасырдан бастап қоныстанып арналардың жағалары балыққа және өсімдік бай аридті аймақ өмір сүруге қолайлы болған [1, 52-57].

Сырдарияның төменгі ағысындағы арналық ландшафтының өзгеру заңдылықтарын түсініп ұғыну үшін, сулану тарихына тоқталу, сондай-ақ осы аймақта зерттеу жұмыстарын жүргізген Хорезм археологиялық және этнографиялық экспедициясының (ХАЭЭ) жетекшісі көрнекті ғалым С.П.Толстов жүргізілген ізденістері және осы экспедициясының құрамы аясында 1952 жылы жасакталған археологиялық-топографиялық топ жетекшісі Б.В.Андряновтың басқарумен Сырдарияның төменгі ағысындағы суландыру жүйесінің қалыптасуы тарихы мәселесін зерттеумен айналысты [2, 5-14].

Қолдағы бар деректерді жинастыра келе Сырдария өзенінің көне арналарының қалыптасуы тарихына келетін болсақ, оның көне сағалары Инкәдария, Қуандария және Жанадария, Ескідариялық осы жайлы сөз болады. Осы арналардың қалыптасуы жағдайына байланысты олардың бойында тіршілік әр түрлі уақытта өрбіген.

Жаңа кезеңдегі зерттеулер 2006-2007 жж. Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының Шірікқабат археологиялық экспедициясының барлау отряды (жетекшісі Ж. Құрманқұлов) «Мәдени мұра» бағдарламасының аясында жүргізілген археологиялық барлау жұмыстары нәтижелері қаралады [3, 5-15].

Осы зерттеулердің әдіснамасын пайдаланып Сырдарияның төменгі ағысы арналарының ландшафтының адами антропогендік әсер ету дәрежесін бағалау үшін біз Инкәдария, Қуандария және Жанадария арналарының бойындағы орналасқан тұрақтар мен қоныстардың зерттелу тарихы қарастырылады. Арналардың тарихы жайлы ақпаратты История освоения

Юго-восточного Приаралья с древнейших времен до конца I тысячелетия до н.э." атты кандидаттық диссертациясында кеңінен қарастырылған [4].

Табылған археологиялық ескерткіштер бойынша Аралдың солтүстік-шығыс маңынан кейінгі жылдары палеолит және неолит дәуірінің ескерткіштері табылып отыр. Бұл аймақтың палеолит дәуірінің тұрақтарының уақытша тұрақтап отырған, бұл дәуірдің тұрақтары кейінгі отандық зерттеу жұмыстары жүргізілгеннен кейін анықтала бастады. Ескерткіштердің орналасу аймағы суға жақын жерлерде орын тепкен, барлау жұмыстарының нәтижесінде Арал 1-3, Акеспе, Акқыр, Әйтеке би шеберханасы анықталған, алынған тас құралдар жайлы О.А.Артюхованың еңбектерінде жарық көрді [5, 32-38].

Арал өңірінің неолит дәуірі көршілес Хорезм территориясынан ашылған кельтеминар мәдениетінің шеңберіне жатқызылған. Олардың атақтылары Сексеуіл 1, 2, Көнту, Акеспе, Қара-сандық, Шөлқұм, Тәмпи, Қосаман тұрақтары Солтүстік Арал маңы мен Кіші Борсық құмдарынан табылып отыр. Бұл ескерткіштердің орналасу аймағы Арал теңізіне жақын жерде орналасқан, яғни өмір сүруге қолайлы және осы тұрақтардан еңбек құралдары және қыш ыдыстар сынықтары табылған сонымен қатар қой, сиыр және құланның сүйектерінің анықталуы мал өсіру кәсібіне өткендігі анықталып отыр [6, 30].

Осы кезеңде Сырдарияның төменгі ағысында халық тығыз қоныстанған. Оңтүстік Арал маңында Сырдария өзенінің негізгі арналары қалыптаса бастайды. Сырдарияның ежелгі арналары Инкәрдария мен Қуандария бойында ХАЭЭ барлау жұмыстары А.В. Виноградовтың бастамасымен 1954-1958 жылдары Инкәрдария арнасы мен Жанадария бойынан Жалпақ құдығының жанынан 6 тұрақ орны анықталған [7, 90-94; 8, 87-134]. Шамасы жана тас ғасыры адамдарына осы су орны тіршілік көзі болып табылса керек.

1963 және 1973 жылдары Есентөбе, Қосмола 1-6, Аймора, Талас 1 ескерткіштерін ашып зерттеді. Бұл тұрақтар Қуандария арнасының батыс жағалауларында тізбектей орын тепкен және үрлемелі құмның әсерінен беті қабаты ашылып жатыр. Осы тұрақтар ашылған уақытта тұрақтардың мәдени қабаты сақталмаған, табылған қыш ыдыстар мен тас құралдар арнаның ауысуы тартылуы салдарынан көшіп құммен жылжып отырған [9, 91-97; 10, 102-108].

А.В.Виноградовтың пікірінше Қосмола және Жалпақ кешенінен табылған заттар жақындығы жағынан Солтүстік Арал маңынан ашылған Сексеуіл 1, 2 ескерткіштерінен табылған тас құралдармен ұқсас болып келген жасалуы жергілікті кварциттен және әкелінген шикізат материалдарынан жасалған тік және ойылған жүздері бар дұрыс пышақ тәрізді пластиналар, пластиналардағы шеткі қырғыштар, кесетін өткір тіліктер табылып отыр [7, 97]. Жебенің ұштары-жапырақ тәрізді, олардың көпшілігі түбінен алынған; олардың ұзындығы 3-5 см. Қыш ыдыстар кешені жазық түпті, ыдыстардың ернеулері түзу, сәл қалыңдатылған, кейде жиек бойымен қиғаш кесілген, нығы анық бөлінбеген. Бұл ескерткіштердің кезеңделу мәселесі көршілес Хорезм территориясынан ашылған кельтеминар мәдениетіне жатқызылып, ерте неолиттік кезеңнің ескерткіштері Толстов тұрағы мен Зеравшан өңірінің Дарбазакыр 2 ескерткішіне жатқызылып мерзімі б.з.д. III-II мыңжылдықтармен саналады [9, 92]. Жоғарыда аталып өткен жана тас ғасыры ескерткіштері көп жағдайда су көздері жанында орналасқандығы байқалып отыр.

Сырдарияның төменгі ағысының ежелгі арналары Инкәрдария мен Қуандария арналарының бойында орын тепкен неолиттік тұрақтарда отырған халықтың, мал шаруашылығымен айналысып арналар жиегінде тұрақтап отырмаған, тек уақытша тұрақ орындары болуы мүмкін.

Бұл арналар археологиялық деректер бойынша біресе құрғап, біресе қайта толып отырған. Арналарының құбылмалы циклі, сағалар аймағының көп бөлігі антикалық дәуірде ортағасырларда, тіпті жана замандарда игерілгендігін аңғаруға болады. Осының салдарынан алғашқы қауым адамдарының бұл жерлерде мекендеген қоныстары жойылып кеткенге ұқсайды [11, 131-157; 12, 54].

Сырдарияның төменгі ағысы қола дәуірі тұсында археологиялық, геологиялық деректер бойынша осы уақытта М.А.Итинаның пікірінше Инкәрдария арнасы өмір сүруін жалғастырып тұрды

Баскаша сөзбен айтқанда Қызылорда қаласының оңтүстігінен бастау ала отырып, Инкәрдария арнасы өз ағысын өзгертіп Аралға қарай құйып отырған. Сондықтан оңтүстік Инкәрдария (Қарадария) орта және Солтүстік (Дариялық) арналарының жүйесі туралы айтуға болады. Бұл ретте, Инкәрдарияның солтүстік аймақтарында байырғы Қызылқұм құмның шетін бойлай келе жатқан оңтүстік Инкәрдария арналардың жекелеген тіліктерімен ғана көрсетілген, бірінғай арна ретінде анық байқалады [13, 96-105].

Оңтүстік Инкәрдария (Қарадария) арнасы қазіргі Қызылорда қаласынан оңтүстік-батысқа қарай, Айдарлы ауылынан оңтүстікке қарай құмды жиектерінде 1972 жылы ХАЭЭ барлау жұмыстарын жүргізген. Барлау жұмыстарының нәтижесінде арналардың жиегінен үрлемелі құмның әсерінен ашылып қалған шағын қоныс орындарынан қыш ыдыстар сынықтарын анықтап, кейінгі қола дәуірімен мерзімделген. Ашылған қоныстар Ортаңғы Инкәрдария арнасының жағаларынан Көк Сенгір шатқалынан ашылып, олардың шартты атауы Тас 1-3 қоныстары және оңтүстік Инкәрдария арнасының жағалауларынан Баян шатқалынан Егізкөк қоныстары деген атаумен белгілі.

Бұл қоныстарды мекендеген адамдардың мал шаруашылығымен айналысқаны және осы ескерткіштер қола дәуірінің ең соңғы кезеңімен мерзімделеді. Қыш ыдыс сынықтары жақындығы жағынан Солтүстік Түгіскен кесенесінен табылған ыдыстарға және замараев, әмірабад мәдениеттерімен ұқсас болып келген, мерзімі шамамен б.з.д II ғ соны мен I ғасырларға жатады [14].

Бұл жерде Инкәрдарияның тармақтарынан мал шаруашылығына негізделген тайпалар қоныстанған, қыш ыдыстар арнаының бойынан шетінен табылған, көне бақташылар, қазіргі уақыттағы малшылар сияқты өздерінің малдарын құмдарда жайлаған ұқсайды.

Осы тұста айта кететін бір дерек қола дәуірінің ескерткіші атақты Солтүстік Түгіскен қорымы Инкәрдарияның құрғап қалған арнасын бойлай 400 шаршы метрге жуық ауданды алып жатыр. Солтүстік Түгіскен қорымы өзінің үлкен жерлеу құрылыстарымен (кесенелер) және олардың үстіне пахса кесектерден салынған құрылыстармен ерекшеленеді. 20-ға жуық ірі және шағын жерлеу құрылыстарынан тұрады [15].

Еуразия құрылығында қола дәуірінің жерлеу орындары мен материалдық мәдениетке бай Солтүстік Түгіскен ескерткіші болып қала береді. Бұл жерлеу құрылысында белгілі адамдарды жерленген. Көне заманан бастап тоналған бұл қорымда ХАЭЭ-сы зерттеулер жүргізу барысында алтынан, күмістен жасалаған бұйымдар тапқан.

Солтүстік Түгіскен маңында мекендеген қола дәуірі адамдары жер игеру мен мал бағуды кәсібін қатар алып жүрген. Оған себеп қорымдардан табылған ірі қара сүйектері, әсіресе жылқыныкі көптеп кездеседі. Қыш ыдыстары кешендері Ақшадария арнасының жағасындағы әмірабад мәдениетінің тұрақтарындағы қыш ыдыс кешендерімен ұқсастығы бар [16, 27;16].

Бұл жұмыстың қорытындылары нәтижелері М.А. Итина мен Л.Т. Яблонскийдің «Саки Нижней Сырдарьи» (1997) және «Мавзолен Северного Тагискена. Поздний бронзовый век Нижней Сырдарьи» (2001) еңбектерінде кенінен көрініс тапқан [18].

Жана археологиялық зерттеулер нәтижесінде Аралдың солтүстік маңында Арал маңы Қарақұмынан 2013 жылы Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің «Археология және этнография» ғылыми-зерттеу орталығы және Ә.Х.Марғұлан атындағы Археология институтының Астана филиалының ғалымдарымен бірлесіп Қазалы ауданы, Әйтеке би кентінен солтүстік-шығысқа қарай 80 км жерде орналасқан Тапа ауылының жанындағы Тапа 1, 2 қола дәуірінің ескерткіштерін ашқан [19, 167-170].

Бұл ескерткіштердің ашылған жердің аймағы шөлді құмды аймақ және арналар мен өзендер жүйесі орналаспаған. Қазіргі уақытта мекендеген халық суды қолдан қазылған құдықтар арқылы тұтынып шаруашылыққа пайдаланып келеді. Ескерткіштердің орналасуы үрлемелі құмның әсерінен нақты аймағы белгісіз, беткі қабатынан қыш ыдыстар және тас еңбек құралдары жиналып алынған. Жергілікті халық қазіргі таңда мал шаруашылығымен айналысып отыр, малшылар үйлер жекелей орналасқан әр қайсысының өздері қазып алған құдықтары бар. Бұл аймақ ежелден қалыптасқан дәстүрлі мал шаруашылығымен айналысқандығы көрсетіп отыр. Жылжыған құмдардан алынған бүтін қыш құмыралар және тас құралдар жиынтығы табылған.

Тапа өлкесінде отыздан астам отбасы тұрақ, яғни қысы-жазы мал шаруашылығымен айналысып отыр. Осы маңда елуге жуық құдықты халық тұтынып тазалап қарап келеді. Қолдан қазылған шегенделген құдықтар қыстаулар жанында және Тапа ауылының маңынан қола дәуірінің ескерткіштеріне жақын орналасқан. 2018 жылы Тапа ауылынан оңтүстік қарай 50 км жерде Үрген құдығының жанынан қола дәуірі және ерте темір дәуір кезеңдермен мерізімделетін ескерткіш ашылды. Қоныстың керамикалық кешеніне байланысты қазіргі таңда зертханалық өңдеу жұмыстары жүргізілуде.

Шегенделген құдықтар жасалу технологиясына тоқталатын болсақ құдықтар 3-4 метр тереңдікте қазылған, қазуға 3-4 адамның көмегі керек және жан-жағынан беткі қабатынан түзгенмен сабан араластырылып топырақ құламас үшін сабан шөп төселген (Сурет 1). Жергілікті жерде өсетін баялыпен шегенделген құдықтар аз кездеседі. Көбінесе сексеуіл немесе түзгінмен жабылған құдықтар, онай әрі тез салынатын құдық болғандықтан жергілікті халық көбісі осылар салады. Жергіліктің жердің құдықтарды тазалауда оны пайдалануда өзіндік терминдер қалыптасқан, солардың бірі «жылжымалы құдық» деген термин бар, ол дегеніміз терең құдық қазу үшін пайдаланылған, әуелі шегенделіп терең қылып қазылған әдіс. Тапа және Үрген құмдарынан ашылған ескерткіштердің жанынан ежелгі құдықтар анықталмай отыр, себебі жылжымалы құмның ығысуына байланысты сақталмаған. Айта кететін жайт Арал маңы Қаракұмы жер асты суына бай. Тұщы суы жер бетінен 2–3 м тереңдікте, артезиан суы бор және палеоген жыныстарының қабаттарында, яғни, 100- 200 м тереңдікте жатыр. Олардың минералдану дәрежесі әр түрлі (тұщы, кермек, ашы) суларға бай.

Көршілес аймақтардан табылған шегенделген құдықтар әр түрлі мақсатты пайдаланған, солардың ішіндегі Орталық Қазақстан және Орал маңындағы ескерткіштерінің жанынан ашылған құдықтар металл қорытатын пештерге пайдаланылған. Екінші мақсаты қоныстарға ауыз сумен қамтамсыз ету үшін пайдаланса керек [20, 92-107].

Солтүстік Арал маңына жақын орналасқан ескерткіш 1962 жылы Ақтөбе облысынан В.С. Сорокин басқарған археологиялық қазба жұмыстары кезінде Тастұбақ қола дәуірінің қонысының жанынан сексеуілмен шегенделген құдықтар табылған [21, 51-61]. Тастыбұтақ қонысы Ақтөбе облысының Ор өзенінің оң жағалауында Ақтөбе қаласынан шығысқа қарай 160 км жерде орналасқан. Қоныста қазба жұмыстарының бірнеше құдықтар табылып оларға зерттеу жұмыстары жүргізілді. Осы қазба жұмыстары барысында құдықтар жергілікті жерде өсетін өсімдіктер сексеуіл және түзгінен қаланған.

Тапа қонысының беткі қабатынан жиналып алынған қыш ыдыстар кешені ұқсастығы жағынан Тастыбұтақ ескерткіші және көршілес Хорезм аумағынан ашылған Анка 5, Кават 5, Кокча 15, 16, қоныстары мен қорымдарынан табылған ыдыстарға жақындағы бар және осыған ұқсас болып келген жақын маңдағы ескерткіш 2006 жылы Арал теңізінің жағасынан Шірік рабат археологиялық экспедициясының барлау отряды ашқан Ерімбет жаға қонысынан табылған қыш ыдыстары ұқсастығы бар екендігі анықталған [22, 438-440].

Жаңа зерттеулер Солтүстік-шығыс Арал маңының жаңа тас ғасыры мен қола дәуірі ескерткіштері бойынша Сырдарияның төменгі ағысы арналарының ежелгі тайпалардың қоныстануы тарихы гидрожүйесін бақылауға мүмкіндік береді.

Қола дәуірінің ескерткіштері табылып отырған Қаракұм өлкесіндегі бүгінгі күні мекендеп отырған халықтың өмір сүру салты (шаруашылығы, құдық қазу әдісі, ежелден сақталған сабақтастықтан көрінеді. Мал жаю әдісі, су көзін тауып құдықтарды пайдалану, қыстаулармен жайлауды қолдану т.с.с көріністерде ештеңе өзгермеген деуге болады.

1. Вайнберг Б.И. Этногеография Турана в древности VII в. до н. э. – VIII в. н. э. М., 1999. 359 с.

2. Андрианов Б.В. Древние оросительные системы Приаралья. М., 1969.

3. Қазақстан Республикасы Қызылорда облысының тарихи-мәдени ескерткіштерінің жинағы. Алматы, 2011.

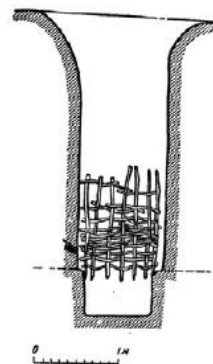
4. Тажекеев А.А. История освоения Юго-восточного Приаралья с древнейших времен до конца I тысячелетия до н.э." Автореферат дисс... на соискание ученой степени канд. истор. наук: 07.00.06. –М.: 2007. – 30 с.

5. Артюхова О.А. Палеолите Приаралья // Известия МОН РК НАН РК. Серия общественных наук 2001 №1. С.32-38.

6. Исаков Г.Т. Каменная индустрия Мугоджар и Северного Приаралья в мезолите–энеолите. Автореферат дисс... на соискание ученой степени канд. истор. наук: 07.00.06. –А.: 2005. – 30 с.
7. Виноградов А.В. Древние охотники и рыболовы Среднеазиатского междуречья // ТХАЭЭ. Т. XIII. М., 1981. 173 с.
8. Коробкова Г.Ф. Средняя Азия и Казахстан // Археология. Неолит Северной Евразии. Москва «Наука» 1996. С. 87-134.
9. Виноградов А.В. Новые материалы для изучения кельтеминарской культуры // МХЭ. Выпуск 6. 1963. С. 91-97.
10. Тажекеев А.А. Памятники кельтеминарской культуры Нижней Сырдарьи // Отан тарихы. №1 (57). 2012. С. 102-108.
11. Андрианов Б.В. Прошлое и будущее земель древнего орошения // Природа. №9. 1972. С. 131-157.
12. Андрианов Б.В., Итина М.А., Кесь А.С. Земли древнего орошения юго-восточного Приаралья. их прошлое и перспективы освоения // СЭ. №5. 1974. С.54.
13. Тажекеев А.А. История обводнения южных протоков Нижней Сырдарьи по археологическим данным. Инкардарья // Материалы III международной конференции «Кадырбаевские чтения – 2012». Актобе, 2012. С. 96-105.
14. Толстов С.П. Древняя ирригационная сеть и перспективы современного орошения // ВАН СССР. №11. М., 1961
15. Итина М.А., Яблонский Л.Т. Мавзолей Северного Тагискена. Поздний бронзовый век Нижней Сырдарьи. М., 2001.
16. Толстов С.П. Древний Хорезм. М., 1948. С. 27.
17. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. М., 1962. С. 78.
18. Итина М.А. Ранние саки Приаралья // Археология СССР. Степная полоса Азиатской части СССР в скифо-сарматское время. М., 1992. 493 с.
19. Тажекеев А.А., Онгар А., Шораев Б.К. Тапа – памятник эпохи бронзы Северо-восточного Приаралья // Труды филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана. Астана, 2013. Т. 2. С. 167-170
20. Григорьев С.А. О некоторых особенностях функционирования и интерпретации колодцев эпохи бронзы. С.92-106.
21. Сорокин В.С. Жилища поселения Тасты-Бутак // Краткие сообщения института археологии.–1962.–№91.– С.51-61.
22. Тажекеев А.А., Дарменов Р.Т. Еримбет-жага – стоянка эпохи бронзы // Археология и палеоантропология евразийских степей и сопредельных территорий. Материалы и исследования по археологии России №3. Москва, 2010. С. 438-440.

Сурет 1. Үрген қонысының маңындағы шегенделген құдық

Сурет 2. Тастыбұтақ қонысының құдығының жоспары 1962 жыл

*Зерттеу жұмысы «Қазақстанның аридтік аймақтарында сумен қамтудың дәстүрлі әдістері: этнологиялық және геoarхеологиялық тұрғыдан қарастыру» ҚР БҒМ жобасы аясында жасалды.

Summary

The article presents an overview of water sources, water supply systems and wells on the monuments of ancient people who lived in the Northeastern Aral Geographical Region in the Neolithic-Bronze Age and the history of their study. The results of archaeological research conducted

at the new stage and the integrated work of the Khorezm archeological-ethnographic expedition are presented.

Brief results of the conducted exploration work in 2018 on the Aral Karakum desert connected with the study of ancient water sources and wells.

Key words: Syrdarya, Aral Karakum settlements, wells and canals.

Хабдулина М.К.

к.и.н., Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Юмакаева Э.А.

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

ФЕДОРОВСКИЕ ПЛЕМЕНА В СЕМИРЕЧЬЕ: ДАТИРОВКА И ПУТИ МИГРАЦИЙ

Для каждого периода истории в археологии существует определенный круг теоретических проблем, разрешение которых и есть основная цель деятельности ученых. Так для «бронзовиков» одной из многогранных и неоднозначных тем для исследования является андроновская культурная общность, существовавшая на огромной территории от западных склонов Уральских гор до Енисея. Комплекс актуальных вопросов, касающихся этого феномена, неисчислим, начиная от типологии материальных находок, заканчивая реконструкцией общей историко-культурной картины. Динамика расселения, направления миграционных процессов, взаимовлияние и постоянный культурный обмен – все это требует аналитической систематизации в научной деятельности археологов. Поэтому, наиболее рациональным способом изучения подобной обширной темы представляется проведение районирования и рассмотрение каждого выделенного историко-географического региона по отдельности. Так, эта статья посвящена теме проникновения федоровских (нуринских) племен на территорию Семиречья.

Существование контактов и связей народов эпохи бронзы степных регионов с населением Средней Азии подтверждается материалами поселенческих комплексов и могильников Центрального и Северного Казахстана. Однако пути миграций проходили по всей территории Казахстана, наиболее активно на юге. Автор поставил своей целью проследить пути миграций и расселения в Семиречье в эпоху бронзы.

Изучением эпохи бронзы рассматриваемой территории занимались также археологи, как А.А. Горячев, К.М. Карабаспакова, Кузьмина Е.Е., С.А. Потапов, А.Г. Максимова, Марьяшев А.Н., Исмагулов Р.Б., Мотов Ю.А. и другие. Многие из них продолжают свою исследовательскую работу и по сей день.

Первый памятник эпохи бронзы в Южном Казахстане, могильник Каракудук, был обнаружен в Шунлийских горах А.Г. Максимовой в 1960-х годах (Максимова, 1961, с. 62-71). Это открытие вызвало резонанс, который заставил казахстанских археологов по-новому взглянуть на ареал расселения андроновских племен и включить в него и Южный Казахстан. Начался период крупных археологических работ. Стали известны поселения, могильники и петроглифы эпохи бронзы. Появляются первые обобщения, выделяются новые культуры рассматриваемого периода в Семиречье.

В 80-90-е гг. XX в. изучались памятники эпохи бронзы в горной зоне Заилийского и Кунгей Алатау, которые существенно отличаются от комплексов того времени в других районах Семиречья. Это привело к выделению особой группы памятников кульсайского типа, локализованной в восточной части региона с включением горных районов Северного и Центрального Тянь-Шаня (Марьяшев, 1999, с. 55).

Первые попытки включения памятников Семиречья в общую картину развития андроновской культурной общности были предприняты Кузьминой Е.Е. в 2008 году. На основе комплексного исследования погребальных сооружений и поселенческих объектов, ею был